

Porodica, brak i srodstvo (Antropologija za demografe)

Prof. dr Miloš Milenković
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Odeljenje za etnologiju i antropologiju
mimil@f.bg.ac.rs

Današnje teme

Antropološki pogled na:

- * Porodicu
- * Brak
- * Srodstvo

- * Značaj za demografiju

Porodica

- * Jedna od pojmova koji nam j etoliko „poznat“ a u stvari pre antropologije o njemu nismo znali skoro ništa – izrazito komparativno varijabilna institucija, u prostoru i vremenu
- * Porodice postoje u svim društvima ali se njihova kulturna konceptualizacija značajno razlikuje
- * Porodica je društvena i ekonomska jedinica koja se sastoji minimalno od jednog roditelja (ili zamenskih roditelja) i njihove dece.
- * Članovi porodice imaju recipročna prava i obaveze, posebno ekonomske

...

- * Proširena porodica je preovlađujući oblik porodice u više od polovine društava poznatih antropologiji i može se sastojati od dva ili više samohranih roditelja, monogamne, poliginijske ili poliandijske porodice, povezane krvnom vezom
- * U većini društava poznatih antropologiji porodice sa jednim roditeljem su relativno retke.
- * U mnogim zapadnim zemljama došlo je do značajnog povećanja procenta takvih porodica (samo sa majkom, s obzirom da se njima posle razvoda deca dodeljuju u preko 90% slučajeva)
- * Do usvojenja dolazi kada porodica nema dovoljno srodnika da obavljaju poslove ili da naslede imovinu i ime (ili kada jedna porodica treba da ublaži pritisak na resurse pa se rasterećuje „razdeljivanjem“ dece)

...

- * Tzv. „samohrano“ roditeljstvo se javlja ne samo posle razvoda već i kada postoji veliki broj nezaposlenih muškaraca (žene rađaju i ostaju sa roditeljima/u široj zajednici), kada postoji generacijski rodni disbalans (manje muškaraca nego žena sličnog životnog doba), kao i sa ekonomskim razvojem (tržišne privrede)
- * U istorijskoj perspektivi, najznačajniji uzroci bili su ratovi i epidemije
- * Supružnici mogu živeti odvojeno ili u okviru proširene (višegeneracijske) porodice
- * Porodica se često brka sa brakom

Brak

- * Brak je uobičajen u skoro svakom poznatom društvu (iako ljudi mogu da prežive i da se razmnožavaju i bez njega)
- * Iako se njegov oblik razlikuje, brak je svuda shvaćen kao društveno odobrena seksualna i ekonomska zajednica, najčešće između žene i muškarca
- * U svim tradicionalnim kulturama se pretpostavlja trajnost braka a njegovo okončanje se smatra nepoželjnim
- * Nosi sa sobom niz obaveza i prava između supružnika, njihovih srodnika, i dece, ali i veliki pritisak sredine
- * Modernost, a posebno unapređenje individualnih ljudskih prava, omogućili su da se ne bude u braku, mada je to donedavno bilo neobično i nepoželjno
- * Običaj venčanja je veoma ritualizovan

Univerzalnost braka

- * Dobro proučeno polje, sa mnogo teorija
- * Najčešća su funkcionalistička objašnjenja - brak rešava probleme koji se nalaze u svim društvima (kako podeliti proizvode rodne podele rada; kako dugo brinuti o odojčadi, kako minimizovati seksualnu/reproduktivnu konkurenciju...)
- * Postoji kod većine sisara i ptica - majke ne mogu istovremeno da hrane sebe i bebe, pa formiraju muško-ženske veze
- * Rani istraživači su bili fascinirani, makar koliko i studenti danas, činjenicom da „brak“ veoma varira u komparativnoj perspektivi
- * Proučavanjem braka u drugim kulturama naučili smo puno toga o politici, ekonomiji, moralu i drugim naizgled nepovezanim aspektima u našem društvu

Način sklapanja braka

- * Način na koji se venčava značajno varira u različitim kulturama.
- * Obeležavanje početka braka je važno i najčešće je javno (reč je, dakle, o društvenoj instituciji, ritualu kojim zajednica istovremeno odobrava i kontroliše)
- * Ceremonija može biti kratkotrajna ili dugotrajna, mesto može biti bilo koje ali striktno definisano, uz prisustvo ili bez prisustva političkog/religijskog funkcionera
- * Bračne ceremonije mogu simbolizovati prijateljstvo ili neprijateljstvo među zajednicama (na primer, u slučajevima propisane egzogamije među zaraćenim „plemenima“, ili obrnuto, brak kao simbol saveza endogamnih feudalnih porodica)
- * Sklapanje braka uključuje ekonomske faktore, eksplicitne ili ne, u oko 75 odsto društava poznatih antropologiji – „cenu“ za nevestu, miraz, razmenu poklona, ali i direktnu razmenu žena

S kim treba/ne treba stupiti u brak

- * Jaka skoro kao tabu incesta, zabrana stupanja u brak sa bliskim srođnicima je univerzalna (alternativno: obaveza stupanja u brak sa srođnicima – očuvanje „božanskog“ karaktera dinastije kao dobar primer, u Jugoistočnoj Aziji ili antičkom Egiptu)
- * Direktna ili indirektna obaveza roditelja (izbor partnera, ekonomska podrška, ritualna podrška)
- * S modernizacijom, partneri dobijaju sve veću slobodu u izboru partnera i to postaje individualni čin kojim se porodica i šira zajednica slože (ili ne)
- * Pritisak zajednice je opstao, do danas – imovinsko stanje, rasa, nacija, religija, kultura...igraju bitnu ulogu pri izboru partnera
- * Endogamija/egzogamija – najvažniji pojmovi u ovom kontekstu

- * Endogamija je kulturno sankcionisana obaveza stupanja u brak sa članovima zajednice (istog statusa u slučaju plemstva, ili sa ukrštenim srođnicima - sinom ili ćerkom brata i sestre – kod „primitivnih“ naroda)
- * Endogamija sa paralelnim srođnicima je mnogo ređa (deca dva brata, deca dve sestre još ređe)
- * Velike a gusto naseljene zajednice ne zabranjuju brakove srođnika (mala verovatnoća da se dogode)
- * Male zajednice, u kojima je endogamija zabranjena, posebno posle epidemija, gladi i sl. dozvoljavaju srođničke brakove kako bi povećale šansu za reprodukciju
- * Obaveza venčavanja sa supružnikom preminulog srođnika je (bila) veoma česta (levirat – oženiti se udovicom svog brata, i sororat – udati se za muža preminule sestre); toleriše se neformalno u zemljama koje su zabranile poligamiju (npr. „brinuti o“ udovici)

Poliginija i poliandrija

- * Većina zapadnih društava dozvoljava samo monogamiju (isključivo jedan, ili jedan po jedan supružnik) i zabranjuje poligamiju (istovremeni brak sa više supružnika).
- * Mnoga društva ipak dozvoljavaju neki oblik poligamije (najčešće prećutne)
- * Poliginija, oblik braka koji muškarcu dozvoljava da bude u braku sa više žena istovremeno, bila je u prošlosti veoma uobičajena, posebno među onima sa visokim statusom.
- * Hrišćanstvo zabranjuje, islam toleriše
- * Povod seksualne fascinacije ali i intelektualne radoznalosti
- * Teorija da je poliginija dozvoljena u društvima koje imaju produženi tabu seksa posle porođaja
- * Teorija o odgovoru na višak žena nad muškarcima
- * Teorija o generacijskom rodnom disbalansu (muškarci se žene u značajno starijem životnom dobu od žena)

Poliandrija

- * Poliandrija, brak jedne žene sa više muškaraca, praktikuje se danas u samo nekoliko društva
- * Nedostatak žena ili adaptivni odgovor na veoma ograničene resurse
- * Grupni brak, u kojem je više muškaraca oženjeno sa više žena u isto vreme, postojao je mada je iskorenjen (uglavnom od strane misionara koji su ga smatrali bogohulnim)
- * Karakterističan za pojedine sekte u savremeno doba
- * Kroz istoriju istraživači i pisci su bili fascinirani retkim primerima poliandrije (Eskimi, Seneke, Siki, Guanči...)
- * Bratska poliandrija kao čest oblik u prošlosti – više braće ima jednu ženu, što garantuje poštovanje patrilokalnosti i patrilinearnosti (bezbednost, potomstvo, imovina)

Srodstvo

- * Pre modernizacije, srodstvo je predstavljalo osnovu društvene strukture
- * I danas, srodničke veze igraju značajnu ulogu u kulturi naizgled oslobođenoj od diktata predaka
- * Većina društava u kojima su važne rodbinske veze imaju pravila koja svaku osobu „dodeljuju“ definisanoj grupi srodnika
- * Društva se razlikuju po pitanju prava i obaveza srodnika, posebno s obzirom na njihov pol
- * Osim u veoma velikim zemljama sa razvijenom ekonomijom, mi češće živimo relativno blizu srodnika
- * Postoji veza između tipa braka i načina na koji se računa srodstvo i mestom prebivališta (na primer, poliandrija je spojena sa matrilokalnošću i može biti spojena sa matrilinearnošću)

Tri vrste srodničke pripadnosti

- * Komparativno posmatrano, postoje tri vrste srodničke pripadnosti: unilinearno, ambilinealno i bilateralno
- * Unilinealna i ambilinealna pravila porekla povezuju pojedince preko poznatog (ili pretpostavljenog, zamišljenog) zajedničkog porekla.
- * Bilateralno srodstvo se ne odnosi na zajedničko poreklo ali je horizontalno i kreće se prema "spolja" sa obe strane, od bližih do daljih srodnika.
- * Postoje različite vrste unilinealnih grupa — loze, klanovi, bratstva, „grupe“ (i njihove kombinacije)
- * Unilinealne grupe često imaju sledeće funkcije: endogamiju; zajedničku teritoriju i odbranu; zajednička verovanja i običaje.

Matrilinearno i patrilinearno

- * Najvažnija je podela na matrilinearna i patrilinearna unilinearna društva
- * U patrilinearnom sistemu srodstva, linije porekla i autoriteta su preklopljene
- * U matrilinearnom sistemu, žene ipak retko uživaju autoritet u svojim srodničkim grupama (iako se poreklo računa preko majki, glavnu reč i dalje imaju muškarci, najčešće njihova braća - izuzetak je na primer Tibet)
- * Ambilinealne grupe često imaju slične funkcije unilinealnim srodničkim grupama
- * U nekim društvima, pojedinci su povezani sa više od jedne ambilinealne grupe, mada u praksi ljudi imaju primarnu pripadnost

- * Grupe jednolinijskog porekla su najčešće u društvima u sredini opsega kulturne složenosti
- * U društvima bez države jednolinijsko poreklo je predviđeno unilokalnim pravilom prebivališta (i često je posledica stalne mogućnosti konflikta)
- * Ambilinealno poreklo je verovatno povezano sa depopulacijom i bilokalnim prebivalištem.
- * Obrasci bračnog prebivališta uključuju patrilokalni, matrilokalni, ambilokalni, avunkulokalni i neolokalni.
- * Mesto prebivališta u velikoj meri određuje koji su ljudi par a to s kim će njihovo potomstvo stupiti u interakciju zavisi od statusa roditelja
- * U mnogim industrijskim društvima mladi uspostavljaju neolokalno prebivalište nakon venčanja, osnivanju novo domaćinstvo odvojeno od roditelja i ostale rodbine.
- * Ta praksa je i dalje neuobičajena širom sveta

- * Neolokalno prebivalište je povezano sa tržišnom privredom (što je manja razvijenost tržišta veća je verovatnoća da će mladi bračni par živeti blizu rodbine)
- * Patrilokalno prebivalište je direktno povezano sa unutrašnjim ratovanjem, konfliktima, nestabilnošću
- * Matrilokalno prebivalište je povezano sa spoljašnjim ratovanjem (žene značajno doprinose izdržavanju u odsustvu muškaraca)
- * Bilokalno prebivalište je povezano sa depopulacijom
- * Avunkulokalno prebivalište je povezano sa matrilinearnim srodstvom i unutrašnjim konfliktima (život kod ujaka - oblik patrilokalnosti u matrilokalnom društvu)

Pauza

* Vidimo se za 15 minuta

Zašto nam je, konkretno, ovo bitno?

- * Mi živimo u hibridnoj kulturi, u kojoj se modernost i postmoderni blici predmodernosti međusobno dopunjavaju ali i konfrontiraju
- * Simbioza patrilinearnosti, neolokalnosti i porasta prava žena i mladih muškaraca
- * Značaj zavičajnih i srodničkih veza u naizgled industrijalizovanom društvu i tržišnoj ekonomiji („veze“)
- * Kao i pitanja izabranog roda ili seksualne orijentacije, i pitanja izabranog partnera su pitanja povezana sa kulturnom (ekonomskom i političkom) promenom
- * Kako su povezani životno doba, porodica, brak, srodstvo i demografiji interesantni fenomeni?
- * Koje antropološke teorije možemo da upotrebimo da razumemo tu povezanost?

Demografija, antropologija i srodstvo

- * Demografija je proučavanje dinamike stanovništva, uključujući faktore kao što su veličina populacije, rast, struktura i distribucija.
- * Srodstvo se odnosi na društvene odnose koji postoje između ljudi koji su povezani jedni sa drugima kroz krvne veze, brak ili usvojenje.
- * Demografija i srodstvo se često proučavaju zajedno u antropologiji i sociologiji, jer struktura i sastav porodica i srodničkih grupa mogu imati značajan uticaj na dinamiku stanovništva.
- * Na primer, promene u veličini porodice, sastavu i strukturi mogu uticati na stope fertiliteta, stope mortaliteta i druge demografske trendove.
- * Pored toga, način na koji su porodice i srodničke grupe organizovane može uticati na obrasce migracije, boravka i socijalne mobilnosti, kao i na društvene i ekonomske ishode kao što su obrazovanje i prihod.
- * Proučavanje preseka demografije i srodstva može dati uvid u to kako društveni i ekonomski faktori oblikuju dinamiku stanovništva, kao i kako demografski trendovi zauzvrat utiču na društvene i ekonomske rezultate.
- * Ovo može pomoći kreatorima populacione politike, demografima i drugim društvenim naučnicima da bolje razumeju i pozabave se pitanjima vezanim za rast i promene stanovništva, i da razviju efikasnije politike i programe za rešavanje problema kao što je npr. depopulacija.

Najvažnije antropološke teorije o srodstvu, porodici i braku

- * Postoji mnogo različitih antropoloških teorija porodice i srodstva, pošto su koncept porodice i njena uloga u društvu uveliko varirali u različitim kulturama i vremenskim periodima. Najvažnije su:
- * Teorija zajedničkog porekla
- * Teorija saveza
- * Teorija kulturnog konstruktivizma
- * Funkcionistička teorija
- * Postoje i mnoge druge teorije, a važno je napomenuti da nijedna teorija ne može u potpunosti da obuhvati složenost i raznolikost porodičnih i rodbinskih odnosa u različitim kulturama i vremenskim periodima.

Teorija porekla

- * Teorija porekla je teorija srodstva i porodice koja tvrdi da su ljudi povezani jedni s drugima kroz zajedničko poreklo i krvne veze. Ova teorija sugerira da su porodični odnosi zasnovani na zajedničkom poreklu od zajedničkog pretka, i da ljudi mogu pratiti svoje odnose jedni sa drugima kroz njihovo zajedničko poreklo.
- * Prema teoriji porekla, postoje dve glavne vrste porekla: patrilinearno i matrilinealno poreklo. U društvima sa patrilinearnim poreklom, porodični odnosi se prate preko očeve strane porodice, a nasleđe i društveni status se često prenose po muškoj liniji. U društvima sa matrilinearnim poreklom, porodični odnosi se prate po majčinoj strani porodice, a nasleđe i društveni status se često prenose po ženskoj liniji.
- * Teorija porekla je jedna od najstarijih i najpriznatijih teorija o srodstvu i porodici i odigrala je značajnu ulogu u razvoju mnogih modernih društava. Međutim, važno je napomenuti da teorija porekla ne obuhvata u potpunosti složenost i raznolikost porodičnih i rodbinskih odnosa u različitim kulturama i vremenskim periodima, pošto su mnoge kulture razvile alternativne sisteme srodstva i porodice koji nisu zasnovani na zajedničkom poreklu ili krvnim vezama

Teorija saveza

- * Teorija saveza je teorija srodstva i porodice koja sugerira da se ljudi značajnije povezuju jedni s drugima kroz društvene i ekonomske odnose nego kroz zajedničko poreklo ili krvne veze. Prema ovoj teoriji, porodični odnosi se zasnivaju na društvenim i ekonomskim vezama kao što su brak, usvojenje ili drugi oblici kooperativnih odnosa.
- * Jedan ključni aspekt ove teorije je koncept afinalnih odnosa (uspostavljaju se kroz brak ili druge oblike saveza). Ovi odnosi mogu biti bilateralni, što znači da obe strane u savezu imaju jednak status, ili mogu biti asimetrični, pri čemu jedna strana ima viši status od druge.
- * Teorija savezništva je posebno relevantna za objašnjenje društava u kojima srodstvo i porodični odnosi nisu zasnovani na zajedničkom poreklu ili krvnim vezama.
- * Mnoge kulture kombinuju elemente i teorije porekla i teorije saveza u svojim sistemima srodstva

Porodica kao kulturni konstrukt

- * Teorija porodice kulturnog konstruktivizma tvrdi da je koncept porodice i srodstva kulturno i društveno konstruisan i da ono što se smatra porodicom ili srodničkim odnosom uveliko varira u različitim kulturama i vremenskim periodima. Ova teorija sugerise da definicija porodice nije fiksna ili univerzalna, već je oblikovana kulturnim i društvenim faktorima kao što su ekonomski sistemi, verska uverenja i društvene norme.
- * Prema njoj, ne postoji jedinstven „tačan“ ili „prirodan“ način da se definišu porodični ili srodnički odnosi, a način na koji su porodice i srodnički odnosi organizovani može značajno da varira u različitim kulturama i vremenskim periodima. Ova teorija osporava ideju da postoje univerzalne, biološki određene definicije porodice i srodstva, i umesto toga sugerise da su ovi koncepti oblikovani kulturnim i društvenim faktorima.
- * Teorija kulturnog konstruktivizma je važna perspektiva u antropologiji, jer pomaže da se istakne raznolikost i složenost porodičnih i rodbinskih odnosa u različitim kulturama i vremenskim periodima. Važno je, međutim, napomenuti da ova teorija ne negira ulogu koju biologija može imati u oblikovanju porodičnih i rodbinskih odnosa, već sugerise da su kulturni i društveni faktori takođe važni u tom pogledu.

Funkcionalistička teorija

- * Funkcionistička teorija porodice je teorija koja sugerise da porodica služi nizu važnih funkcija za društvo.
- * Funkcionistička teorija sugerise da porodica obavlja niz važnih uloga koje su neophodne za funkcionisanje društva. Na primer, porodica je odgovorna za socijalizaciju dece, učeći ih vrednostima, verovanjima i normama njihove kulture. Porodica takođe služi kao sredstvo za regulisanje seksualnog ponašanja i reprodukciju sledeće generacije društva. Pored toga, porodica pruža ekonomsku i emocionalnu podršku svojim članovima, pomažući u zadovoljavanju njihovih osnovnih potreba i pružajući osećaj pripadnosti i podrške.
- * Funkcionistička teorija je važna perspektiva u antropologiji, jer pomaže da se razume uloga koju porodica igra u društvu i kako ona doprinosi ukupnom funkcionisanju društvenog sistema. Međutim, važno je napomenuti da ova teorija ne obuhvata u potpunosti složenost i raznolikost porodičnih i srodničkih odnosa u različitim kulturama i vremenskim periodima, te da mogu postojati i drugi faktori koji doprinose ulozi i značaju porodice u različitim društvima. Upravo ti "drugi" faktori su ono što antropologiju čini interesantnom, a antropološke teorije razlikuje od socioloških.

Da zaključimo...

- * Antropologija je važna oblast za demografiju jer pruža komparativnu perspektivu dinamike stanovništva i društvenih, ekonomskih i kulturnih faktora koji ih oblikuju.
- * Antropologija donosi holistički i komparativni pristup proučavanju stanovništva i porodice i može pomoći demografima da shvate složene i različite načine na koje različita društva organizuju i strukturiraju svoje porodice i grupe srodstva, i kako ovi obrasci utiču na demografske trendove.
- * Na primer, antropolozi mogu proučavati ulogu porodice u oblikovanju stopa fertiliteta i mortaliteta, obrazaca migracije i stanovanja, i društvenih i ekonomskih ishoda kao što su obrazovanje i liprihod.
- * Oni takođe mogu proučavati kulturne i društvene faktore koji utiču na veličinu i sastav porodice i kako se ovi faktori mogu promeniti tokom vremena kao odgovor na ekonomske, političke i društvene promene.
- * Unoseći komparativnu perspektivu u proučavanje stanovništva i porodice, antropologija može pružiti vredan uvid u faktore koji oblikuju demografske trendove i složenu interakciju između društvenih, ekonomskih i kulturnih faktora u oblikovanju dinamike stanovništva.
- * Ovo može pomoći demografima i kreatorima politike da bolje razumeju i reše probleme u vezi sa rastom i promenom stanovništva, kao i da razviju efikasnije politike i programe za rešavanje ovih pitanja.